ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY
STUDIA PEDAGOGICZNE z. 30

MARIA DURA

STOSUNKI INTERPERSONALNE UCZNIÓW SZKOŁY PODSTAWOWEJ

1. Wprowadzenie

Rozwój społeczny człowieka oraz jego szczęście osobiste w znacznym stopniu determinuje umiejętność współżycia i współpracy z innymi ludźmi, ich postawami społeczno-moralnymi.

Motto: „Obcowanie z ludźmi wypełnia nam sporą część życia. Nie jest więc obojętne jak to współżycie się układa. Czy w sposób pobudzający i twórczy, czy hamujący i destrukcyjny."[1]

We współczesnym społeczeństwie człowiek jest lepiej wykształcony, lepiej panuje nad techniką i przyrodą niż jego poprzednik z XIX wieku. Czy zdołał jednak opanować umiejętność regulowania i porządkowania swoich stosunków z drugim człowiekiem?

Narzekanie na wadliwe stosunki interpersonalne występują często z zawężoną analizą czynników wpływających na ich realne struktury, z niedostrzeganiem złożonych procesów rozwojowych współczesnego świata i szerszych społecznych układów odniesienia, w których stosunki społeczne kształtują się.[2]

Problematyka zagadnienia jest złożona. Przedmiotem uwagi czyni się często tylko niektóre formy i układy interpersonalne ważne z punktu widzenia funkcjonalnego ustroju społecznego. Stosunki osobowe na przykład przyjacielskie, koleżeńskie, uwarunkowane w większym stopniu przez osobowość partnerów traktowane są często jako prywatna sprawa ludzi.[3]

Nie ulega wątpliwości, iż w stosunkach interpersonalnych występuje ścisły związek układu stosunków społecznych wynikających ze wzajemnych oddziaływań dwóch partnerów jak i funkcjonowania ustroju społecznego.

Pomijanie jednej ze stron czyni obraz stosunków międzyludzkich niepełnym, który rzutuje na ich jakość.[4]

Szkoła z jej klasami w swoim systemie systematycznego oddziaływania wychowawczego stanowi środowisko społeczne o nie wykorzystanych w pełni możliwościach ukazania jak w małej grupie układają się stosunki interpersonalne, zwłaszcza partnerskie.[5] Małej grupie w której podstawą więzi interpersonalnych są bezpośrednie kontakty między jej członkami.[6]

Przegląd literatury na temat stosunków interpersonalnych ukazuje skromny dorobek teoretyczno-badawczy na ten temat. W praktyce wychowawczej można jednak odnotować próby wykorzystania stosunków interpersonalnych do rozwoju społeczno-moralnego jednostki. Należy do nich między innymi system J. Korczaka, A. Kamińskiego, praca harcerstwa, praca samorządu, praca organizacji młodzieżowych. Interesująca jest też próba tworzenia w latach 1972-1975 systemu wychowania interpersonalnego w Liceum Ogólnokształcącym w Zawadzkiem i województwie opolskim przez Jana Cieślika.[7]

Koniecznym wydaje się kontynuowanie prac nad tym zagadnieniem. Zwłaszcza, że życie codzien ne coraz częściej dostarcza nam sporo informacji o wadliwych stosunkach międzyludzkich i ich ujemnych skutkach dla rozwoju społecznego jednostki. Członkowie grup na przykład uczniowie klasy szkolnej są coraz bardziej sfrustrowani, agresywni, nieufni. Toteż próby tworzenia teoretyczno-praktycznych rozwiązań tego problemu, a zwłaszcza na odcinku wzajemnych postaw emocjonalnych mogą przyczynić się do zahamowania tych negatywnych trendów.

Zasygnalizowane powyżej zjawiska motywują zasadność podjętych badań przedstawionych w niniejszym opracowaniu. Są one wycinkiem badań kompleksowych przeprowadzonych na Wydziale Pedagogicznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Tematem ich jest zagadnienie wychowawczego funkcjonowania grup rówieśniczych uczniów szkoły podstawowej. Materiał z badań ma stanowić przyczynek do tworzenia teorii wychowania w grupie rówieśniczej.

Dociekania badawcze niniejszego opracowania koncentrowały się na poznaniu stosunków interpersonalnych uczniów klasy ósmej z wybranych szkół podstawowych miejsko-gminnych i gminnych województwa bydgoskiego. Badano wzajemne postawy emocjonalne i poczucie przynależności ucznia do swojej klasy.

Wydaje się, że wyniki badań będą mogły służyć pogłębieniu wiedzy na temat pozytywnych, negatywnych czy też obojętnych zachowań ucznia w kontaktach interpersonalnych.

2. Z teorii problematyki stosunków interpersonalnych uczniów szkoły podstawowej

Stosunki interpersonalne wchodzą w skład stosunków międzyludzkich, które Z. Zaborowski określa jako powtarzające się kontakty między ludźmi umożliwiające wytwarzanie się określonych postaw wzajemnych.[8] Autor proponuje termin „stosunki międzyludzkie" stosować zamiennie z terminem „stosunki społeczne". W uzasadnieniu wskazuje, iż oba terminy odnoszą się do stosunków występujących w różnych grupach i kręgach społeczności ludzkiej.[9]

Stosunki te ze względu na partnerów można podzielić na:

- stosunki między jednostkami np. nauczycielem i uczniem,
- stosunki między jednostką a grupą np. identyfikacja ucznia z klasą szkolną jako grupą społeczną,
- stosunki między grupami np. dwoma klasami,
- stosunki między grupą a jednostką np. przynależność jednostki do grupy.[10]

W stosunkach społecznych uczniów klasy szkolnej dominują kontakty „twarzą w twarz" (interakcje) oraz uczeń i klasa szkolna. O dziedzinie i charakterze stosunków społecznych, relacjach i możliwościach ich przekształcania decyduje czynnik psychologiczny (postawy, potrzeby, motywy) oraz czynnik cywilizacyjny i społeczno-polityczny (warunki ekonomiczne, model kariery życiowej afirmowany itp.).

Autorzy prac na temat zagadnień związanych ze środowiskiem wychowawczym dzieci i młodzieży między innymi Al. Kamiński, Z. Zaborowski, A. Jankowski wskazują na szczególnie ważny element w prawidłowym kształtowaniu stosunków międzyludzkich, którym jest wychowanie interpersonalne.[11] W ujęciu Z. Zaborowskiego sens wychowania interpersonalnego obejmuje zespół metod i czynności mających na celu przygotowanie dzieci i młodzieży do rozwiązywania i utrzymywania konstruktywnych stosunków interpersonalnych w grupie i poza grupą, celem przygotowania do współpracy i zgodnego współżycia z innymi ludźmi.[12] Stosunki interpersonalne są tu celem tych zabiegów. Termin „stosunki interpersonalne" autorzy, między innymi H. Muszyński, Z. Zaborowski, używają w rozumieniu stosunków jednostki do drugiego człowieka w bezpośrednim kontakcie „twarzą w twarz".[13]

W strukturze stosunków interpersonalnych dominują postawy interpersonalne rozumiane jako względnie trwała gotowość jednostki do określonych zachowań wobec drugiego człowieka.[14] Szczególnie doniosłe znaczenie ma postawa podnoszenia innych. W ujęciu Z. Zaborowskiego polega ona „na podnoszeniu innych, na takim zachowaniu interpersonalnym, które w rezultacie doprowadza do zaspokajania potrzeb partnera, jego dobrego samopoczucia, bezpieczeństwa,

stymulowania jego uzdolnień, zainteresowań, realizowania jego aspiracji."[15] W strukturze tego pojęcia wyodrębnia się składnik poznawczy, emocjonalny i motywacyjny. W kontaktach społecznych składniki te mogą występować z różną intensywnością.

W niniejszym opracowaniu uwadze badawczej poddany został składnik dotyczący emocjonalnych postaw podnoszenia innych. Polega on na łączeniu się wzajemnym poprzez uczucia życzliwości, przyjaźni. Uczucia te uruchamiają wrażliwość i zainteresowania drugim człowiekiem, warunkami jego życia, potrzebami, troską o jego dobro. W ujęciu Z. Zaborowskiego przeżycia emocjonalne motywują jednostkę do czynności i zachowań zmierzających do udzielenia pomocy lub likwidacji warunków zagrażających realizacji potrzeb drugiej osoby.[16] Według K. Obuchowskiego przeżycia emocjonalne polegają na „kontakcie emocjonalnym z kimś drugim, to dwustronny kontakt polegający na tym, że osoba czuje się przedmiotem zainteresowania i przyjaźni oraz współdźwięczy z innymi przeżywając ich przykrości i radości."[17]

Życzliwe stosunki wzajemne ucznia z kolegami dają poczucie bezpieczeństwa i przynależności do zespołu. Chłodne bądź odrzucające wzajemne postawy rzutują na słabe poczucie przynależności, wywołują stan niepewności, zagrożenia. W strukturze szkolnej klasa jest podstawową jednostką organizacyjną życia szkolnego. Skupia uczniów znajdujących się mniej więcej na tym samym szczeblu rozwoju psychicznego i fizycznego. Na ogół stosunki społeczne w klasie szkolnej charakteryzują zachowania i postawy koleżeńskie. Widoczne są one w toku lekcji jak i poza nią, na przykład we wspólnym uczeniu się, pracy w organizacjach itp. W klasie szkolnej obowiązują normy pomocy wzajemnej (pożyczanie, pisanie).[18] W klasach licznych postawy wzajemne natury emocjonalnej mogą być mniej intensywne. Stan postaw emocjonalnych można poznać po wzajemnych wyborach i ocenach na przykład akceptacji, popularności, odrzuceniu lub obojętności wobec członka zespołu. Im starsze wiekiem zespoły uczniowskie (klasy szkolne), tym większe winno być dążenie do trwałych i stałych kontaktów. Funkcjonują one w obrębie małych grup zwanych grupami rówieśniczymi, w których osobisty kontakt z drugim kolegą, koleżanką wynika z wewnętrznych nakazów (potrzeb) wymiany poglądów, opinii dla własnej przyjemności. Są to społeczne interakcje (kontakt „twarzą w twarz") w których uczeń dokonuje selekcji, przeżywa treści poznane zgodnie ze swoimi upodobaniami, zaspokaja potrzebę więzi, uznania, sympatii, aprobaty.

Poczucie przynależności do klasy, więzi z członkami zespołu uczniowskiego można poznać po stanie spoistości.[19] O spoistości mówi St. Mika, jako o siłach wiążących członków między sobą i ich poczuciu przynależności.[20] Badania nad tym zagadnieniem mówią, iż w grupach spójnych nie ma tendencji do ich rozbicia,

większa jest swoboda zachowań. Natomiast w grupach niskospójnych szybko następuje rozbicie na grupy wzajemnie zwalczające się, widoczna jest agresja słowna.[21] Na zwiększenie spoistości grupy wpływa dodatnio ich atrakcyjność w zaspokajaniu potrzeb na przykład uznania społecznego, miłości, szacunku itp. Spoistość w klasie szkolnej zwiększają między innymi wspólne przeżycia, wspólne podejmowanie działań np. w sytuacjach trudnych (klasówka) w nagradzaniu klasy do której uczęszcza uczeń.

Omówione powyżej w dużym skrócie zagadnienia na odcinku stosunków interpersonalnych uczniów głównie emocjonalnych i miejsca ich w literaturze, podporządkowane zostały problematyce badawczej i wynikom badań, które na dalszych stronach opracowania są prezentowane.

3. Metodologia badań

Zasygnalizowane w części teoretycznej zagadnienie badawcze skoncentrowane zostało wokół odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jaki jest stan wzajemnych postaw emocjonalnych w stosunkach interpersonalnych uczniów szkoły podstawowej oraz w jakim stopniu rzutuje on na stan poczucia przynależności ucznia do swojej klasy?

Hipotetycznie przyjęto, iż w stosunkach interpersonalnych uczniów występują postawy emocjonalne od dodatnich poprzez obojętne do ujemnych. Przyjęto również, iż stan postaw dodatnich jest dominujący i korzystnie rzutuje na poczucie przynależności ucznia do klasy szkolnej, której jest członkiem.

W toku postępowania badawczego dokonano porównania postaw i relacji ich ze stanem przynależności (spoistości) do grupy uczniów klas ósmych wybranych szkół podstawowych województwa bydgoskiego. Uszczegółowienie pytania globalnego sprowadzono do odpowiedzi na następujące pytania punktowane, które zadano badanym (zawarte w teście socjometrycznym):

1. Z kim utrzymujesz stałe kontakty towarzyskie?
2. Na kogo możesz liczyć w trudnych sytuacjach?
3. Kto jest Ci nieżyczliwy np. pokazuje swą wyższość?
4. Ko znieważa Cię, jest napastliwy?
5. Z kim ograniczasz swój kontakt, unikasz go?
6. Z kim nie masz żadnych kontaktów i styczności?

Pytania mierzyły postawy emocjonalne od dodatnich (+) pyt. 1 i 2 poprzez ujemne (-) pyt. 3 i 4, do obojętnych (0) pyt. 5 i 6. W pierwszych dwóch pytaniach mierzone były postawy altruistyczne. W trzecim i czwartym pytaniu mierzono postawy negatywne (niechęci, wrogości). Pytanie piąte i szóste dotyczyło postaw

obojętnych wyrażających się brakiem kontaktów z kolegami lub niechęcią do nich.

Stan wzajemnych postaw emocjonalnych obliczono w oparciu o odpowiedzi na pytania, które były punktowane w skali 0-3 punktów.

postawa:	+	0	–
punkty:	1	2	3
odpowiedzi:	tak	czasami	nie

Do obliczenia stanu poczucia przynależności badanych uczniów (N) do zespołu zastosowano wzór według W. Zaczyńskiego służący do obliczania wskaźnika spoistości (Co) stosowany do pomiaru stosunków interpersonalnych.[22]

$$\text{wzór: } Co = \frac{\text{liczba wzajemnych wyborów}}{C = \frac{N}{2}}$$

Podstawę pomiaru stanowiły dane uzyskane z pomiaru postaw dodatnich (+), obojętnych (0) i ujemnych (–).

Do oceny i interpretacji wyników pomiaru stanu postaw i wskaźnika spoistości zastosowano skalę ocen pomiaru wyników badań, którą zawiera tabela 1.

Tabela 1. Skala ocen pomiaru stanu postaw emocjonalnych i wskaźnika spoistości stosunków interpersonalnych badanych

Lp.	Wskaźnik stopnia spoistości	Skala słowna	Skala pomiaru postaw w %
1.	1,0 – 0,80	bardzo wysoki	100% – 90%
2.	0,79 – 0,60	wysoki	89 % – 70%
3.	0,59 – 0,40	średni	69 % – 50 %
4.	0,39 – 0,20	niski	49 % – 30 %
5.	0,19 – i mniej	bardzo niski	29 % – 20 % i mniej

Metody, techniki i narzędzia badań były typowe dla badań socjometrycznych. Podstawową metodą była technika J.L. Moreno. Umożliwiła ona zgromadzenie i opracowanie materiału faktograficznego wraz z tekstem i matrycą socjometryczną. Tablica (matryca) socjometryczna dostarczyła danych ilościowych, które w stabelaryzowanym zestawieniu posłużyły do pomiaru stanu badanych postaw i wskaźnika spoistości.

Badania przeprowadzono w okresie od listopada do maja w roku szkolnym 1990/91. Tok postępowania badawczego objął uczniów czterech szkół podstawowych z czterech klas ósmych funkcjonujących w środowisku miejsko-gminnym i gminnym. Ogółem przebadano 103 osoby. Zestawienie szczegółowe osób poddanych badaniom przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Charakterystyka liczbowa klas ósmych objętych badaniami ze szkół podstawowych województwa bydgoskiego

Lp.	Środowisko szkoły	Miejscowość	Szkoła	Ogółem	%
1.	Miejsko-gminne	Czersk	Nr 1	36	35,0
		Czersk	Nr 2	27	26,2
2.	Gminne	Cekcyn	ZSG	19	18,4
		Gąsawa	ZSG	21	20,4
				103	100,0

ZSG = Zbiorcza Szkoła Gminna

Wybór populacji do badań motywowały następujące przesłanki: – grupa wieku (od 14 do 15 lat) z największym doświadczeniem społecznym, która może wykazać się dobrym poziomem dojrzałości psychicznej sprzyjającej nawiązywaniu kontaktów i więzi uczuciowych; – środowisko w którym funkcjonuje szkoła i jej uczniowie od gorzej do lepiej zorganizowanych form życia społecznego, kulturalnego, turystycznego, o zróżnicowanej strukturze społeczno-demograficznej, urbanistycznej, które w efekcie rzutowały na stan interakcji społecznych badanych.

W perspektywie pozostaje badanie stosunków interpersonalnych w obrębie postaw poznawczo-motywacyjnych oraz badanie szkół i klas funkcjonujących w środowisku wielkomiejskim.

4. Stosunki interpersonalne uczniów szkoły podstawowej w świetle wyników badań socjometrycznych

4.1. Postawy dodatnie i spoistość grupy w stosunkach interpersonalnych uczniów klasy VIII

Pozytywne postawy społeczne według Z. Zaborowskiego są składnikiem potrzeby podnoszenia innych o której wcześniej była mowa. Postawy te prowadzą do zachowań wzajemnie sobie życzliwych i altruistycznych.[23]

Z analizy wyników pomiaru zawartych w tabeli 3. okazuje się, iż ponad połowę badanych (67,2%) łączyły postawy koleżeńskie. Jest to wysoki stan pozytywnych zachowań uczuciowych w klasie ósmej. Niekorzystny był stan postaw związanych z bezinteresownym niesieniem pomocy (altruizm). W całej populacji badanej wzajemne postawy dodatnie były na średnim poziomie (57%). Należy przypuszczać, iż dominowały okazjonalne formy koleżeńskości. Korzystnie w tej dziedzinie wypadł stan postaw pozytywnych u uczniów klas ósmych funkcjonujących w szkołach wiejskich (Gąsawa, Cekcyn). Zjawisko to można tłumaczyć małą anonimowością życia społeczności lokalnych. W szkołach małego miasta (Czersk) słabiej układały się wzajemne relacje poprzez kontakty towarzyskie, zwłaszcza na niekorzyść postawy związanej z bezinteresowną chęcią niesienia pomocy w trudnych sytuacjach. Dość dobre na ogół było poczucie przynależności badanych uczniów do swojej klasy, głównie w klasach szkół gminnych (0,64). Średnie pomiaru stanu postaw w zestawieniu ze średnią spoistości grupy ukazały, iż im wyższy był stan postaw emocjonalnych pozytywnych, tym lepsze było poczucie przynależności (spoistości) ucznia do klasy. Oznacza to, iż dla tych klas i jej członków nie ma zagrożenia rozpadu na mniejsze grupy np. paczki o negatywnej orientacji interpersonalnej.

Tabela 3. Stan procentowy dodatnich wzajemnych postaw emocjonalnych i spoistość grupy w badanej populacji uczniów klasy VIII

Lp.	Środowisko szkoły	Miejscowość	Szkoła	N	Stan podstaw dodatnich i wskaźnik spoistości /S/					
					Koleżeństwo		Pomoc w potrzebie		Średnia	
					%	S	%	S	%	S
1.	Miejsko-gminne	Czersk	Nr 1	36	47,2	0,57	36,6	0,35	42,0	0,42
			Nr 2	27	55,2	0,52	29,2	0,21		
2.	Gminne	Cekcyn	ZSG	19	83,3	0,64	59,7	0,60	72,2	0,64
		Gąsawa	ZSG	21	84,1	0,72	61,8	0,61		
				103	67,2	0,61	46,8	0,44	57,1	0,53

ZSG = Zbiorcza Szkoła Gminna

Tabela 4. Stan procentowy ujemnych wzajemnych postaw emocjonalnych i spoistość grupy w badanej populacji uczniów klasy VIII

Lp.	Środowisko szkoły	Miejscowość	Szkoła	N	Stan postaw ujemnych i wskaźnik spoistości /S/					
					Nieżyczliwość		Napastliwość		Średnia	
					%	S	%	S	%	S
1.	Miejsko-gminne	Czersk	Nr 1	36	36,2	0,16	27,8	0,12	28,4	0,13
			Nr 2	27	29,3	0,15	25,4	0,10		
2.	Gminne	Cekcyn	ZSG	19	21,7	0,18	21,2	0,13	21,8	0,15
		Gąsawa	ZSG	21	23,5	0,19	20,8	0,13		
				103	26,4	0,24	23,8	0,12	25,1	0,14

Tabela 5. Stan procentowy obojętnych wzajemnych postaw emocjonalnych i spoistość grupy w badanej populacji uczniów klasy VIII

Lp.	Środowisko szkoły	Miejscowość	Szkoła	N	Stan podstaw obojętnych i wskaźnik spoistości /S/					
					Unikanie kontaktu		Brak kontaktu i styczności		Średnia	
					%	S	%	S	%	S
1.	Miejsko-gminne	Czersk	Nr 1	36	18,1	0,10	10,5	0,00	14,4	0,07
			Nr 2	27	18,3	0,11	10,7	0,10		
2.	Gminne	Cekcyn	ZSG	19	16,4	0,15	9,1	0,10	12,8	0,13
		Gąsawa	ZSG	21	17,2	0,18	8,7	0,11		
				103	17,5	0,13	9,8	0,07	13,6	0,10

4.2. Postawy ujemne i spoistość grupy w stosunkach interpersonalnych uczniów klasy ósmej

Negatywne postawy interpersonalne to zachowania, które cechuje egoizm, konfliktowość, wzajemne obrażanie, niechęć, agresja czy nawet wrogość.

Wyniki pomiaru ujemnych postaw emocjonalnych zawarte w tabeli 4. ujawniły, iż badani uczniowie klasy ósmej nie przejawiali tendencji do trwałych zachowań nieżyczliwych, a zwłaszcza agresywnych. Stan ich był niski co oznacza, że badani nie przeżywali niepokoju czy zagrożenia w kontaktach interakcyjnych. Szczególnie widoczny był ten stan u uczniów ze szkół gminnych. Jednak fakt występowania postaw niechętnych czy wrogich nie może budzić optymizmu, gdyż

możliwość zagrożeń w większej skali i zakresie istnieje. Wskaźnik spoistości ukazał nie najlepszy stan (0,14) sił wiążących badanych ze sobą.

Można więc przypuszczać, iż istnieje groźba wewnętrznego rozbicia klasy, gdy tylko powstanie ku temu niekorzystna sytuacja interpersonalna w kontaktach wzajemnych uczniów.

4.3. Obojętne postawy i spoistość grupy w stosunkach interpersonalnych uczniów klasy ósmej

Postawy obojętne to wzajemna niechęć do kontaktów z innymi ludźmi, a także zupełny ich brak. W takiej atmosferze samopoczucie człowieka jest złe. Czuje się on sfrustrowany i osamotniony. Skutki tych relacji są widoczne w różnych odchyleniach życia osobistego i społecznego jednostki.

Analiza wyników badań zawarta w tabeli 5. ukazuje, iż podobnie jak w postawach negatywnych i tu stan wzajemnych postaw obojętnych w interakcji, a szczególnie zupełna n ewrażliwość na drugiego człowieka była mała. W zasadzie uczniowie nie izolowali się wzajemnie od siebie. W całej populacji 17,5% badanych, to ci którzy unikali styczności, a 9,8% nie miało żadnych kontaktów z grupą. Stan ten korespondował z niską spoistością, a więc niskim poczuciem przynależności do swojej klasy. Aby wyzwolić, wydobyć ucznia z izolacji społecznej można i należy podjąć działania w celu włączenia go w tok życia szkolnego z jego formami współpracy i współżycia.

5. Wnioski

Badania potwierdziły tezę o dominacji postaw wzajemnych dodatnich, z którymi korzystnie korespondował stan poczucia przynależności (spoistości) do grupy uczniów klasy ósmej szkoły podstawowej.

Analiza szczegółowa danych dotyczących stanu postaw wzajemnych dodatnich, obojętnych i ujemnych w stosunkach interpersonalnych badanych oraz stanu spoistości grupy na tym tle, może prowadzić do następującej konkluzji:

1. Należy utrwalać postawy wzajemnie oparte na uczuciach życzliwości.
2. Dla postaw altruistycznych w obrębie niesienia bezinteresownej pomocy tworzyć sytuacje wzajemnych interakcji do ich utrwalania np. poprzez atrakcyjność zachowań na miarę możliwości psycho-społecznych ucznia.
3. Destrukcyjne zachowania emocjonalne, takie jak: nieżyczliwość, napastliwość osłabiać aż do całkowitego ich zaniku. Między innymi poprzez tworzenie

sytuacji interpersonalnych wzbogacających pozytywne doświadczenie emocjonalne (psychodrama itp.).

4. Postawy obojętne osłabiać włączając uczniów do rozlicznych form współżycia i współpracy klasy szkolnej.
5. Umacniać spoistość grupy w stosunkach interpersonalnych uczniów poprzez organizowanie atrakcyjnych zadań dla zespołu uczniowskiego klasy podnoszących jej prestiż w społeczności i środowisku szkoły (np. wyróżnienie klasy w konkursie).

Reasumując, badania wykazały ścisły związek wpływu postaw emocjonalnych na spoistość grupy zwłaszcza zachowań pozytywnych (życzliwych, przyjacielskich itp.). Są to zjawiska, które korzystnie rzutują na jakość rozwoju osobistego i społecznego uczniów (starszych klas przede wszystkim) szkoły podstawowej funkcjonującej w małych aglomeracjach. Toteż należy problematyce tej poświęcić więcej uwagi badawczej, której celem może być stworzenie systemu wychowawczego w szkole opartego na włączeniu do procesu nauczania i wychowania trwałych postaw emocjonalnych społecznie oczekiwanych, takich jak altruizm i otwarcie na drugiego człowieka.

PRZYPISY

[1] Z. Mysłakowski: O kulturze współżycia. Warszawa 1971, s. 173.

[2] Z. Zaborowski: Stosunki międzyludzkie a wychowanie. Warszawa 1974, s. 7.

[3] Tamże, s. 8.

[4] J. Szczepański: Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa 1970, s. 190.

[5] J. Cieślik: Próba tworzenia systemu wychowania interpersonalnego szkoły średniej i uzyskane efekty. Opole 1985, s. 295.

[6] Tamże, s. 295.

[7] Tamże, s. 8.

[8] Z. Zaborowski: op.cit., s. 15.

[9] Tamże, s. 16.

[10] Tamże, s. 17.

[11] Tamże, s. 13.

[12] Tamże, s. 150.

[13] H. Muszyński: Ideał i cele wychowania. Warszawa 1974, s. 204.

[14] J. Cieślik: op.cit., s. 27.

[15] Z. Zaborowski: Psychospołeczne problemy wychowania. Warszawa 1977, s. 31.

[16] Tamże, s. 34.

[17] K. Obuchowski: Psychologia dążeń ludzkich. Warszawa 1983, s. 182.

[18] Z. Zaborowski: op.cit., s. 133.

[19] S. Mika: Małe grupy. W: Psychologia rozwojowa, wychowawcza i społeczna, red. L. Wołoszyn Warszawa 1969, s. 493.

[20] Tamże, s. 494.

[21] Tamże, s. 499.

[22] W. Zaczyński: Praca badawcza nauczyciela. Warszawa 1968, s. 148.

[23] Z. Zaborowski: Psychospołeczne problemy wychowania. Warszawa 1977, s. 33.